

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

BERTIL TOREKULL

UPPBR⁰TTSLINGAR

*Om konsten att bryta upp
...och hitta hem*

Bertil Torekull

UPPBROTTSLINGAR

Om konsten att bryta upp ... och hitta hem

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

Av Bertil Torekull har tidigare utgivits:

På Wahlström & Widstrand:

*Lille Hövdingen – ett ömsint porträtt av Per Eckerberg,
vår förste politruk, 1992*
Svenskan och hennes hövdingar, 1994
Äventyret Dagens Industri. Historien om en tidnings födelse
(medförfattare Lars Bringert), 1995
Andra resan till Dubrovnik.
Anteckningar kring en förlorad dröm, 1996
Historien om Ikea – Ingvar Kamprad berättar, 1998
Rabarbertronen. Bilder och berättelser ur en moders liv, 2000
Det emaljerade hjärtat. En sons bekännelser, 2002
Zojas hus. Rapport från en rysk by, 2004

På annat förlag har bl.a. utgivits:

Love in Sweden, 1967
Målarbok för direktörer, 1969
Målarbok för politiker, 1970
Tusen och en dag i Linköping, 1985
På spaning efter ett företags själ, 1987
Livet var en dröm på Brantevik, 1995
Vykorten från Simrishamn, 2005
(tillsammans med Christian Wollin)
samt ett antal kåserisamlingar av Mr Trend

*Författaren tar gärna emot synpunkter på denna och tidigare böcker
via e-postadress:*

bertil.torekull@mailbox.swipnet.se

Copyright © Bertil Torekull, 2007, 2013

ISBN 978-91-980510-2-5

Till alla medbrottslingar

Skulpturen som avbildas på bokens framsida är gjord av konstnären K G Bejemark. Den heter Humor och är ett porträtt av författaren och skådespelaren Hans Alfredson. Verket placerades ursprungligen vid Berzelii Park i Stockholm men på grund av framdragningen av ny spårväg begick den ett eget uppbrott 2010. Den finns sedan 2011 i Peder Myndes backe vid Södermalmstorg.

Innehåll

Inledning	11
Anden i maskinen	15
Det ojämlika äventyret	31
Atlantsyndromet	39
Murvlarnas hämnd	47
Vad var det jag sa?	57
Ett nytt liv	61
Kärlekens uppbrott	69
Det blodiga avskedet	79
Att våga eller inte våga bryta upp	89
»Du skymmer ljuset!«	99
Vad är då en människa?	105
Om vådan av att bryta med partiet	119
Så fick den fjärilen flyga ...	133
Den revolutionära T-shirten	145
Uppbrottets estetik	159
I uppbrottets och hemkomstens land	181
Uppbrottsliga namn som nämns	185

*»Säg till om jag stör,
sa han när han steg in,
så går jag med detsamma.*

*Du inte bara stör,
svarade jag,
du rubbar hela min existens.
Välkommen.«*

EEVA KILPI

Inledning

*»Det omöjliga är
alltför lockande.«*

INGMAR BERGMAN

Precis som orden »brott« och »brottsling« ger lömska associationer vilar också över ordet »uppbrott« något äventyrligt. Att bryta upp är ingenting man självfallet får applåder för, tvärtom kan både misstänksamhet och avståndstagande möta. Trofasthet och tillhörighet är vad som räknas, uppbrott hotar det bestående.

Så vem vågar lita på en »uppbrottsling«?

Jag skulle inte ställa frågan om jag inte själv ofta kommit att betraktas som en uppbrottsling. Inte så att jag alltid brutit upp eller velat göra det, men onekligen så att jag icke sällan fått räkna med en sådan möjlighet och gång på gång råkat ut för den. Ibland har jag upplevt mig som en person som i ett rum först av allt kontrollerar var utgången finns, eller som en som alltid väljer att sitta på den yttersta platsen på teatern ...

De flesta av mina uppbrott har varit beskedliga, säg

»normala«, en del bara utspelade sig i mitt stormiga inre som ett livets eget långkok av ifrågasättanden och tvivel, ett fåtal direkt omtumlande – spektakulära, om jag med det menar att de vållat rubriker. Ideliga byten av jobb, positioner och adresser har förstås ingått, en lust att starta nytt, möblera om och kläcka idéer men också överge dem för andra; lägg därtill några spruckna äktenskap, relationer och vänskaper – ett sorgligt bagage i mycket och inget att yvas över, dock en del av min existentiella logik.

Klart att denna räcka av uppbrott ställt till det för mig, djupa sår ofta men ingenting jag vill vara utan. Det har kanske inte gjort mig mindre rädd för alla förändringar men ändå skänkt mig en ny tillförsikt och en djup tilltro till livets skapande paradoxer. Det händer rentav att jag inför det allra sista uppbrottet känner en viss otålig nyfikenhet.

De flesta personer jag berättar om i denna bok har jag mött i mitt yrkesliv, deras olika uppbrott har fascinerat, påverkat och gett mig hopp. Somliga är mycket kända, lika många helt okända, en del har länge gått ut och in i mitt liv och gett mig skäl att också redovisa ett par av mina egna uppbrott. Det sker i övertygelsen att bara den som själv på allvarliga grunder tvingats bryta upp kan beskriva både fasorna och lyckorna däri. Jag tror att jag numera vet hur andra känner sig i stunder av definitiva avslut – det dåraktiga mod som ofta krävs, all tvekan att brottas med, all förtvivlan över separationen från det som varit, men även den iver, förväntan och motsägelsefulla glädje som det ofrånkomliga uppbrottet ofta föder.

Vad vill då uppbrottet säga oss? Och vad säger oss någon annans uppbrott om oss själva? Borde kanske också vi bryta upp, komma loss? Vad väntar vi på?

Leo Tolstoj skrev, åttiotvå år gammal, mitt i natten den 21 november 1910, ett bittert avskedsbrev till sin hustru och deras härskara av barn, där han bröt med hela sitt liv på fädernegodset Jasnaja Poljana som sett honom födas och där han skrivit sina stora verk. Fast beslutet att aldrig mer återvända begav sig den gamle i gryningen hemifrån, bara för att i väntan på nästa tåg dagen efter dö på en järnvägsstation i grannskapet...

Våra uppbrott är milstenar som mäter vår livsresa och berättar något om vilka vi är. Men vad gjorde några av oss till uppbrottslingar och andra inte? Vilka särskilda omständigheter krävdes för att uppbrott skulle ske och vad hade hänt om vi inte fått signalen? Hade vi blivit lyckligare eller – annorlunda? Borde kanske – Tolstoj! – ett bäst-före-datum ges efter vilket nya uppbrott avrådes? Jag funderar själv på det.

Att tro sig kunna uttömmande förklara uppbrottets så skiftande drivkrafter vore fåfängt och övermodigt. Uppbrotten kan komma när vi minst anar dem och hos dem vi sist skulle tro det om – som ville livet in i det sista bereda oss en överraskning. Att skildra dessa uppbrottets biotoper genom ett antal betraktelser och intervjuer har varit ett sätt för mig att söka analysera viljan till mening i livet, mitt liv, andras. Jag har sett det som en delrapport om en rörelse i tiden där allt fler av oss likt flyktingar ger

sig iväg för att på olika vägar och i olika stadier söka oss – hem.

I djupare bemärkelse handlar då denna bok inte bara om nuets pockande villkor att allt är till för att förändras och att vi bör vänja oss vid att uppbrott tillhör det normala. Den handlar indirekt om att vi och det jordklot vi delar ansvaret för just nu står inför beslut om de största uppbrotten någonsin, individuellt och globalt.

Den tanken har av och till under skrivandet drabbat mig lika smärtsamt som den förefaller mig underbar och utmanande. Ty ytterst handlar de fysiska och mentala uppbrott som ligger framför oss om vår dröm och förmåga att hinna skapa en bättre värld medan tid är – även om det utmanar det omöjliga.

En decemberdag leder vägarna mig till det avlägsna Tols-tojska Jasnaja Poljana. Jag provar ömt den lågbenta stolen som gjorde det möjligt för den gamle närsynte författaren att sitta och skriva på sin pulpet med ögonen nära orden. I parken faller snön. Jag stannar länge vid den namnlösa sten under vilken han vilar i den mark han till varje pris ville fly.

BERTIL TOREKULL

Brantevik i januari 2007

Anden i maskinen

*Hur försvagad, plågad, slut
du än är, fråga dig regelbundet,
och oregelbundet: Vad finns idag
mer som jag kan riskera?*

HENRI MICHAUX (I)

Min lust att skriva om uppbrott är gammal men fick ny fart när jag en dag åt snabblunch på Börje Olssons Skafferier i Simrishamn och fick höra dess historia. En utmärkt liten butik på Storgatan med udda ostar, oljor, kryddor, teer, kaffesorter och delikatesser att köpa och så några enkla bord där man för en billig slant kan äta en bit från en rik salladsdukning.

Den sortens kombination ser man mest i utlandet och i storstäderna, men »skafferiet« kör nu för trettonde året i denna lilla stad och har knoppat av sig först i Karlskrona och sedan med ett annat skafferier i Halmstad som också går som tåget.

Jag frågade hur alltsammans kom sig.

Två väninnor fick idén – den ena med efternamnet Börje

kunde restaurang och den andre som hette Olsson kunde delikatesser, så firmanamnet satt som en smäck! Båda hade bra jobb – »ändå bröt vi upp« – ville helt enkelt förverkliga en kul idé nu när storköpen övergav eller misskötte sina bemannade diskar. För Ylva Börje var det därtill som att hedra sin käre morfar, en legendarisk Stockholmskrögare som hon som barn tillbringade mycken tid hos.

»Ändå bröt vi upp.«

De där orden körde igång mig. Jag tänkte på min grannfru tvärs över gatan på fiskeläget. Hennes mycket annorlunda hustomtar i vadmal, tovskägg och vandringsstav har spritts över världen i tusental, men hur gick det till när hon blev sin egen?

En dag för drygt trettio år sen, berättade hon, drabbade henne cancern, och rena självklarheter förvandlades över en natt till hinder. Hon måste få något att göra som passade hennes nya handikapp; hon hade alltid hyst en klockarkärlek för det konstnärliga men som ung utbildats till arbetsterapeut, inte så dumt i sig men inte nog för att tillfredsställa hennes djupare längtan. Hon och maken hade först klarat nödtröften genom en sådan där mjölkbutik som förr fanns i vart och vartannat kvarter men nu bara på Skansen.

Cancern tvang fram ett beslut. Först öppnade hon en liten ateljé som kallades Lapphörnan för att tillverka lapptäckan. Så en dag gjorde hon på kul en jultomte som alla tyckte om. Att få ihop en sådan där tomte visade sig lagom tungt för hennes sjuka arm, så hon gjorde några till åt ett

par vänner och så några som hon sålde och en dag hittade hon på en hustomte helt i grått som gick att sälja även sommartid...

Familjen ställde upp (sonen tovade ullen), grannar bidrog (till exempel med att plocka pinnar till tomtestavar ute på stranden), plötsligt fick Solveig Månsson ett nytt liv, liknande det hon alltid velat ha. Hon blev konsthantverkare på allvar – plus rumsuthyrare och sommarbutiksinnehavare tillsammans med sin man Percy, som i sin tur bröt upp från jobbet som Konsumföreståndare i Ystad...

Sjukdomen gav det skapande uppbrottet för båda. Tomtar spreds över jorden och gjorde folk glada.

Så kan det gå när uppbrottsligheten breder ut sig.

Jag tog en tid för vana att fråga alla jag mötte, på torget, på tåget, flyget, alla möjliga, men mest sådana i min geografiska närhet, hur det kom sig att de sysslade med vad de gjorde. Samtidigt började jag klippa notiser och reportage om människor som på de mest skilda sätt gjort uppbrott.

Resultatet var överraskande. Inte bara för att notispärmen snabbt svämmade över och blev två, blev tre, bra nyheter verkade handla om olika uppbrott, den grå vardagens otaliga Big Bangs. Fiskeläget visade sig fullt av uppbrottslingar, bekantskapskretsen likaså, vart jag än vände mig stod en uppbrottsling och såg förväntansfullt på mig: »Var det något du ville veta?«

»Så jag bröt upp«, tycktes alla svara när jag frågade om deras liv, fast inte riktigt så rakt på sak, ty nästan alla

hade en längre och ofta spännande historia. En del hade inte ens tänkt på att det var ett uppbrott de gjort, det bara blev så. Ja, som om en inre ordning krävde det av dem.

Någon hade börjat som ingenjör från Chalmers, uppslukats av motorsport, för att sedan bli antikskribent och starta en tidning.

En fiskare blev sjöman, blev skraddare, sedan skeppsbyggare.

En god vän hade bytt parti och valts in i EU, en annan gift sig för fjärde gången.

En popskribent hade blivit ledande sparrisodlare.

Ett pensionärspår hade minsann läst min bok om Brantevik och sedan beslutat flytta från Sandviken och slå sig ner på Österlen.

En väninna hade av misstag gått in på en herrtoa i Washington och just som hon backade ut stött ihop med den Nasa-specialist hon ännu är gift med på ålderns höst i USA, där hon först försörjde sig som mannekäng och sedan som kommersiell supertolk, fast hon egentligen är journalist...

Någon hade utblottad flytt Mellanöstern med fyra barn för att bli hjärtspecialist i Sverige.

Min agent bröt upp som anställd vd och blev nummer ett på att placera svenska böcker utomlands.

Min djupt humanistiske datorfixare visade sig vara en avhoppad teatergrundare – bara det en hel roman, min vindkraftsprojektör en före detta folkhögskollärare...

Den unga kvinna som intervjuar mig en dag i Visby för Gotlands Tidningar hade arbetat sju år på fabrik i Hemse

innan trycket av allt hon ville ha sagt blev så starkt att hon tog en folkhögskolekurs i journalistik, bröt upp från sin man och blev reporter och ensamstående mor...

Överallt olika sorters uppbrott.

Även i min egen närmaste familj: en dotter som var bussförare kom hem en dag med en jur.kand. som om hon bara tagit en extratur förbi Uppsala universitet och hämtat upp ett diplom, en annan dotter for till Brasilien för att rädda jorden och arbeta i slummen, gifte sig där och driver nu en ekologisk hästfarm i djungeln; min son flydde storstaden för polcirkeln, min äldsta dotterdotter arbetar i Florens, mina bröder bor omväxlande i Frankrike och USA...

Uppbrott, stora och små. En del »bara« sociala, några nyskapande, men som ett yvigt mönster massor av uppbrott, i vissa fall livsomvälvande. Som om starkare krafter rådde i dessa människors liv, som bleve de verktyg för något okänt...

En mycket gammal vis man, min forna mentor – nu nittio-två, berättade till exempel hur han fjorton år gammal kände sig så fruktansvärt orättvist behandlad av sin lärare i ett tysksprov att han gick fram och slog näven i katedern och skrek att han aldrig mer tänkte sätta sin fot i någon enda förbannad skola i hela Finland...

»Alright«, sa hans far, »men tro bara inte att jag tänker försörja dig. Har du inget jobb till hösten åker du tillbaka till skolan...«

Ord och inga visor. Inga mer studier för den sonen, men hårt slit i en textilfabrik, där han purung avancerade till

förman, blev sportreferent på fritiden, sedan alltmer journalist, under kriget revymakare för soldaterna vid fronten. Till sist, några år efter freden, bröt han styrd av en särskild känsla av nödvändighet upp från ett bra redaktörsjobb i Helsingfors, kom till Göteborg, lyfte där en skamfilad kvällstidning till skyarna. Bonniers, som dammsög landet på unga talanger, upptäckte honom förstås och satte honom överst i veckopressförlaget Åhlén & Åkerlund. Medan hans älskade Aftonposten i Götet aldrig hämtade sig från hans uppbrott inledde han själv banan som en av våra mest framgångsrika tidningsmakare – Erik Westerberg, lika stor då som fyrtio år senare Amelia Adamo, även hon uppbrottslig immigrant, fast från Italien, med samma omtumlande superkänsla för att förändra medier...

Westerberg för sin del »uppfann« blad som Veckans Affärer, Privata Affärer, Allt om Mat – sådant. Hans historia – och Amelias – kunde fylla hela denna bok eller minst två liknande. En dag för precis ett halvsekel sedan ringde just denne Westerberg mig och undrade om jag inte ville flytta från Visby och lära mig veckopress i Stockholm. Det skulle ta tjuugoett år innan jag ansåg mig utlärd och äntligen bröt upp efter ett bråk med ägaren – men var det inte ungefär det Westerbergs egen historia handlade om?

Andra individer föds med silversked i mun tills uppbrottet en dag slår dem som ett himlens straff.

På många sätt det bästa som hänt mig, summerade Jacob Palmstierna, den svenska toppfinansens vita elefant, när

jag för ett par år sedan satt på hans slott Maltesholm i norra Skåne och frågade honom hur det kändes att den där gången 1989 förlora jobbet som chef för Wallenbergska SE-Banken. Det var då bankvärldens guldjobb och vad hela hans bakgrund, hans börd, ja, faktiskt hela hans liv, fostran och skolning dittills gått ut på.

Med all rätt utkastad i kylan från fadershuset tog ädlingen från Skåne en oblodig, dock gruvlig, hämnd på all smälek efter en kort period av fullständig och viktlös vilsenhet. Han blev som drivande ordförande under en brytningstid en av dem som ur spillrorna av en av staten livräddad Gota Bank lade grunden till succén med Nordbanken, idag Nordea. »Uppbrottet gav mig en ny möjlighet, en sagolik revansch.«

Med det bevisade han att han inte blivit bankchef endast för att han på mödernets råkade vara släkt med överhuvudet i banken, det vill säga Marcus Wallenberg d.ä., han skrev därtill bankhistoria, varken mer eller mindre. Eftersom det var en artikel som jag som ansvarig utgivare – återigen med all rätt – publicerat i Svenska Dagbladet, som gjort honom omöjlig som chef för SE-Banken, lät det som ett lyckligt slut på en även för mig tung story.

Indirekt ledde den till att jag själv vid sextio års ålder miste jobbet av blandat politiska och ägarmässiga skäl, ty på den tiden styrdes Svenskan just av Wallenberg...

Två väsensskilda uppbrott, av tillfälligheterna sammankopplade. Inte heller för mig skulle livet bli sig likt efteråt. Men det var bra det som skedde. För ädlingen och för murveln.

Uppbrott alltså. Överallt dessa uppbrott.

Uppbrott mot vår vilja eller med, uppbrott av leda, smärta, ilska, misstag, nödvändighet, längtan, för våra drömmars eller vår obekvämlighets skull eller av en slump. Att bryta upp är mer vanligt än vi föreställer oss, även om dramatiken varierar. Nästan en och en halv miljon svenskar flyttar varje år till en ny bostad, varav en tredjedel till en annan kommun. En svensk kvinna byter hem tolv gånger i livet, en man elva. Den unga författaren Tove Alsterdal skrev nyligen pjäsen »Packa Packa« – hennes sakkunskap ej att betvivla, hon har flyttat tjugosju gånger i sitt liv!

Varje år skiljer sig 40 000 av oss, lika många emigrerar, hundratusentals får nytt jobb – uppbrott, uppbrott. Sanningen är att vi svenskar, likt världen i övrigt, i oanad utsträckning befinner oss i olika stadier av rörelse, från och till förändringsfaser, fast det mest talas om motsatsen, nämligen om vårt oändliga behov av trygghet och att vi vill ha vårt folkhem precis som det en gång var, möjligen något bättre.

Är det kanske något i detta scenario vi inte vill se?

Vem eller vad är det som i så fall gör oss skumögda? Ty fastän uppbrott tillhör vanligheten uppfattas det så laddat. I svensk retorik är Trygghet norm, Uppbrott något vi bör skyddas ifrån – inte minst i arbetslivet. För att inte tala om det hot många känner – och därför anses böra skyddas ifrån – när de möter människor som brutit upp från plågade länder och nu i humanitetens namn kräver plats hos oss.

Den fråga vi då kan ställa oss är möjligen denna: Är främlingsrädslan kanske ytterst en reflex av vår egen ång-

est inför utsikten att även vi en dag kan tvingas bryta upp av orsaker vi inte kan förutse? Är nervositeten och vårt osäkra sätt att relatera till de berörda som vi visar inför en skilsmässa i vår omgivning bara ett dovt eko av den oro vi känner för våra egna djupare relationer?

Vårt förhållande till uppbrott rymmer oklarheter, ställer hela tiden frågor. På samma gång som vi skyr uppbrott, ingår det naturligt i vårt liv. För att få svar på varför uppbrottlighet är något på en gång inflammerat och vardagligt började jag bli alltmer ivrig att söka dess själ, dess jordmån. Inte som ett vetenskapligt svar, men som en betraktelse, introspektiv och utåtriktad i ett.

Något omdanande tycks ju hända med oss i stunder av uppbrott. Saker och ting ser annorlunda ut, vissa ting klarar. Nya perspektiv öppnar sig, en okänd horisont blir synlig, livet börjar liksom om. Den unge flygvapenkaptenen Krister Fahlstedt berättade i Dagens Nyheter hur han dolde sin homosexualitet under tio år och kände sig »ensammast i hela försvaret«. Den dag han »kom ut« räknar han som den överlägset största. »Det går inte att jämföra mitt liv före och efter denna dag.«

För andra kan det räcka med att byta det enklaste av jobb för att hela livet ska börja på ny kula, jag har själv under fyrtio års yrkesliv bytt jobb tjugofyra gånger och minns och kan ännu sakna den återkommande kittlingen, men också oron inom mig som dessa byten alltid uppväckte, hur jag låg klarvaken på natten och såg mig själv i min nya roll. Hur jag kom på mig själv att ligga och testa det tal jag tänkte hålla när jag skulle möta personalen ...

Uppbrott är alltså många ting.

Min mor, som blev åttiofem, insisterade varje vår på sjukhemmet att få köpa sig en ny hatt inför första solskensuren i rullstolen i parken, det var hennes sätt att fira upprottet från vinter och mörker. Aldrig lyste hennes anlete vackrare än under den nyinköpta elegansen från en numera nedlagd hattaffär i Karlskrona. Och när hon hade somnat in för gott öppnade jag skåpet intill hennes säng och ut trillade de glada upprottshattarna som en gammal kvinnas kära modekalendarium...

Men ibland kastar man sig med berätt mod ut i det ovissa, »leap of faith« kallar engelsmännen det. Ordet »faith« betyder förtröstan, ett språng alltså av förtröstan. På kusten utanför mitt österlenska skrivarfönster började de djärvaste av fiskarna i små enkla jakter för några hundra år sedan att utforska Östersjön, hundratals försvann i djupet, men en vacker dag lärde de sig bemästra både Nordsjön och Atlanten, ja, världshaven. Förtröstan, mod och tvång-
et att försörja sig bar dem över vattnen i ständiga upprott från landbackens trygghet, från käreistor och barn som vinkade från samma fattiglängor där it-entreprenörer idag uppkopplade på bredbandet surfar på helt nya lukrativa vågor...

Upprottslingar visar sig när det kommer till kritan ofta bära just förtröstan, med Gud och utan. Som om upprottet redan vilar i deras bröst likt hopfällda fjärilsvingar i väntan på att få utvecklas.